

A második és harmadik hipotézis – amelyek szerint a tavaly még középiskolás hallgatók nagyobb arányban használják ki az Internet nyújtotta lehetőségeket egyetemi tanulmányaik során és tudatosabban határozzák meg az információs társadalom jellemző vonásait – teljesen tarthatatlannak bizonyult. A jelenség magyarázata nem egyértelmű, de vonzó lehetőségként kínálkozik az a sejtés, hogy az érettebb, tapasztaltabb személyiségből fakadó egyfajta „életbölcsség” és nyitottabb hozzáállás az információs társadalom küszöbén is sikeres életstratégiának bizonyulhat.

Irodalom

ANGELUSZ R. – TARDOS R.: *Útban az Internet-galaxis felé? Tájékozódás az új technikák hazai expanziójáról.* Jel-Kép 1999/2. sz. (utánközlés). 2000. 05. 13. <http://www.szignummedia.hu/>
A nőkhöz igazítják az Internetet? Népszabadság

LIX. 127. sz. (első kiadás) 2001. 06. 01. 1.
 BORBOLA I.: *Átok vagy áldás? – Avagy mit kezd-jünk a világhálóval?* Új Pedagógiai Szemle 2001. 05. 05. <http://www.oki.hu/Cikk.asp?Kod=2000-02-ko-Borbola-Atok.html>
 CSEH-SZOMBATHY L. – FERGE Zs. (szerk.): *A szociológiai felvétel módszerei.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp, 1975. (III. kiadás)
 CSORBA J.: *Információtudományos fejlődésmo-del-ek I.* Elhangzott: Globalitás – Tudástársadalom – Lokalitás ezredvégi konferencia. HÉA – Stratégiaku-tató Intézet. Fót, 1999. 12. 28–30. <http://www.inco.hu/inco3/foiak/cikk0.htm>
 HORÁNYI Ö.: *Az információs társadalom koncepci-ójától az információ kultúrája felé.* Magyar Elektro-nikus Könyvtár, 1996. 2000. 04. 13. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/hozsebl/hozsbl.htm>
Internet Magyarországon, 1999. Computer Technika 2001. 05. 07. <http://www.comptech.hu/V112/net.html>
 TREANOR, P.: *Information Society: Definition.* 1999. 2000. 04. 19. <http://www.diagonal.demon.nl/is.def.html>

Czeglédi Sándor

Magyarság-szimbólumok

Ki miért érez valamit a magyarságra jellemzőnek?

Az elmúlt években több kutatást is végeztünk, amelyekben arra kerestünk választ, hogy a mai magyar lakosság kiket-miket tekint magyarságot jelképező, magyarságra jellemző dolgoknak, személyeknek, viselkedésmódoknak a mindennapi élet különböző területein (például tájak, települések, épületek, ételek-italok, öltözetek, használati tárgyak, növények, állatok, művészeti alkotások, személyek stb.). Az országos vizsgálat eredményeit 'Magyarság-szimbólumok' című könyvünkben publikáltuk, egy erdélyi magyarokkal és egy értelmiségi csoporttal végzett kiegészítő kutatásaink eredményei pedig e könyv harmadik, bővített kiadásában fognak megjelenni. Az eredmények értelmezéséhez azonban szükség volt még annak feltárására is, hogy miközben valaki például az ételek listáján valamelyik ételt a magyarságra jellemzőbbként jelöli meg, tudatában milyen képzetek irányítják döntését.

A mikor valaki valamit jellemzőnek talál a magyarságra nézve, arra gondol-e, hogy őrá magára is ez a jellemző, vagy abból indul ki, hogy más népek szemében mi jellemzi a magyarokat; egyáltalán más népekkel szembeállítva próbálja-e meghatározni a magyarok sajátosságait, vagy egy belső értékrend alapján. 65 olyan értelmiséggel készítettünk értel-

mező interjút, aki az értelmiségi kérdőívet kitöltötte. Igyekeztünk úgy összeválogatni ezt a mintát, hogy a főbb választípusok reprezentánsai képviselve legyenek benne. Az alábbiakban ennek a vizsgálatnak az eredményeit foglaljuk össze.

Talán a kutatás ezen része bizonyult a legizgalmasabbnak. Hogy ki miért érez valamit a magyarságra jellemzőnek – és álta-

lában is: szimbolikusnak –, azt számos egyéni körülmény befolyásolja, ám az interjúk éppen azt bizonyították, hogy szép számmal vannak általánosan ható tényezők is. A különböző kérdéskörök maguk is eleve különbözőképpen mozgósítják az asszociációkat, az egyes egyének-csoportok életkörülményeinek különbségei pedig nem csak abban mutatkoznak meg, amit az alapkérdőív keresztábláiból láthattunk (hogy tudniillik nemtől, életkortól, lakóhelytől, ideológiai beállítottságtól, műveltségtől, foglalkozástól függően másra-másra esik nagyobb hangsúly), hanem abban is, hogy gondolkodásunk szerkezete is különböző. A szociológiai, gondolkodás-szerkezeti és a különböző kérdésekhez kapcsolódó képzetkörök szerinti különbségek együtt, egyszerre munkálkodnak az emberben, s végül is ezen hatások keveredésének aránya lesz az egyénre, csoportra jellemző.

Milyen általánosabb összefüggésekre mutattak rá az interjúk?

A témából adódó különbségek

Nem mindegy, hogy milyen típusú kérdésről van szó. Egyes kérdések inkább hajlamosítják arra a válaszolót, hogy a „magyarságra jellemzőt” a nem-magyarok tükrében igyekezzék meghatározni. A magyaros ételekről szólván például többen említik, hogy elsősorban azokra az ételekre gondoltak, amelyekkel a külföldieket kínálják (akár az éttermek, akár ők maguk mint vendéglátók), amikor meg akarják őket ismertetni a magyar konyha sajátosságaival (paprikás-fűszeres ételek, Pick szalámi, tokaji stb.). Vagyis az ilyen esetekben főleg attól lesz valami „magyaros”, hogy egyes sajátosságai folytán eltér a másutt szokásostól. (A másoknak mutatott-kínált sajátosságok „magyarossága” érvényesülhet a márkák, a haszonnövények – paprika –, a tájak, épületek – Halászbástya, Mátyás-templom –, esetenként a viseletek, a zenék, hangszerek, a tárgyak esetében is).

Más kérdéseknél viszont az azonosulás a meghatározó. Például a színészek, írók, a világban sikert arató tudósok említését (egyéb tényezők, például a külföld szemé-

ben való sikeresség mellett) gyakran az motiválja, hogy „ők azok, akik helyettünk is kimondják, amit mi nem tudunk annyira megfogalmazni”. Ezeknél a kérdéseknél tehát sokan elsősorban azt tekintik magyarosnak, ami (vagy aki) őket magukat (és rajtuk keresztül, velük együtt általában a magyarokat) képviseli. (Hasonló képzet motiválja azokat is, akik saját kedvenc ételüket, saját vidéküket, városukat tekintik elsősorban a magyarságra jellemzőnek).

A tájakra, fákra, virágokra, állatokra, építésmódokra és egyes épületekre, terekre, tárgyakra – tehát a látható dolgokra – vonatkozó kérdések inkább az (ezekhez fűződő) személyes élményeket és érzelmeket mozgósítják; mint ahogy a történelemre, a történelmet megtestesítő településekre, épületekre, személyekre vonatkozó kérdések elsősorban az ismeretekre építenek, s ezek különbségei szerint váltanak ki ilyen vagy olyan válaszokat.

Egyes válaszolók saját választásait megkülönböztetik a magyarság többségére jellemzőnek tartott választásoktól, nem mintha magukat nem tartanák „igazán magyarnak”, hanem mert tudják, hogy sok dologban eltérőek az ízlések, választások és ismeretek, és feltételezik, hogy a szóban forgó területeken az ő véleményük nem a többségi vélemény – a „magyarságra” (a nemzet egészére) jellemzőnek viszont magától értetődően a többségi véleményt, a többség körében érvényesülő vonásokat tekintik. (Jellegzetes példája ennek, amikor valaki mondjuk a népdalt szereti, de abból kiindulva, hogy sokak számára a magyar nóta népszerűbb, ezt is felveszi a magyarságra jellemző zenék közé, olykor még elébb is sorolva, mint a saját ízlése szerint választott népdalt. A viseleteknél, foglalkozásoknál, táncoknál, a magyarságra jellemző politikai kultúra meghatározásánál is gyakran ez az attitűd vezeti a válaszolót, s egyes esetekben okozhatja ilyen megfontolás a kedvenc ételek és a magyarosnak vélt ételek listájának eltérését is.) Ez a feltételezett „többség” olykor a történelmi múlt, a korábbi nemzedékek beszámításával értendő, például paraszti többségről ma már nincsen szó, de ötven évvel

ezelőtt még igencsak jellemző volt az országra, és ez több kérdésnél is meghatározza a válaszolók ítéletét.

Az, hogy a „magyarság” nem jelent valamiféle homogén tömböt, más kérdések esetében még hangsúlyosabban felmerül. A színészekkel kapcsolatban például egyesek azt vetik fel, hogy az ő esetükben nehezebb meghatározni, hogy melyiküket is lehet leginkább a magyarság képviselőjének tekinteni, mert inkább egy-egy típushoz, egy-egy réteghez, egy-egy korszakhoz köthetők, s így kevésbé válhatnak

az összmagyarság reprezentánsaivá és jelképeivé. Mások viszont éppen a színészek (és általában a személyek) kapcsán tudják a legköribb kritériumokat megfogalmazni arra vonatkozóan, hogy mitől is tekintik őket – másoknál inkább – a magyarság jellemző képviselőinek. Így hangsúlyozzák egyes színészekről szólva az ízes beszéd, az anyanyelv példaszerű használata jelentőségét, a szerepeket (egyfelől a nemzeti történelem nagyjai-

nak, másfelől a tipikus magyar kisembernek megszemélyesítését); a „magyar sors felvállalását” (például *Latinovits*-ról szólva: „az ő tehetségével bárhová elmehetett volna, de ő itt akart színész lenni”; vagy *Darvas Iván* esetében, akinél – talán orosz édesanyjára gondolva? – azt is hangsúlyozzák, hogy „származása-neveltetése ellenében is igazi magyarra vált”). Ezeknél a válaszoknál tehát a mintaadó, a példaadó jelleg, a magyarság sűrített és/vagy drámai képviselője határozza meg a választást. (Mint például többnyire „a magyar történelem mintaadó alakjai” vagy a történelmi korszakok kérdéseinél is). Az egyes sze-

mélyek szimbolikus szerepének megítélése tehát egyfelől más kérdéseknél nagyobb mértékben függ a válaszoló csoport-hovatartozásától; másfelől ha valakit választanak, nagy mértékben azért teszik, mert alakját valamilyen jellemző minta sűrített képviselőjének érzik.

Vannak olyan kérdések, amelyeknél az a legjellemzőbb, hogy elutasítják. Amelyeknél vagy azt hangsúlyozzák a válaszolók, hogy azon a területen nem lehet a „magyarost”, a magyarságra jellemzőt meghatározni (mint például a „hogy néz ki a tipikus magyar ember” esetében), vagy azt, hogy nem lehet egyet-kettőt kiemelni az adódó válaszlehetőségek közül (mint például a „foglalkozások” kérdéskörénél). Ilyen, általában elutasított kérdés a rokonszenves és ellenszenves népek meghatározása is.

Ezek az elutasítások jelezhetnek megítélési bizonytalanságot vagy utalhatnak egyes területeken erősebben ható megnevezési tabukra is, leginkább azonban egy olyan szemléletet tükröznék, amely

óvakodik a külsődleges következtetésektől, a leegyszerűsítésektől és a kirekesztő ítéletektől – minthogy ilyesmire éppen ezek a kérdések adnak leginkább lehetőséget.

A kérdések azonban csak terelik a válaszolókat. Válaszaikat természetesen (a kérdéseknél is inkább) meghatározza mindaz az élmény, ismeret, körülmény, amely szerepet játszott a válaszoló eddigi életalakulásában.

Sem hegedű, sem cimbalom

Az egyes válaszlehetőségek színeket, illatokat, fényeket, hőviszonyokat, ízeket,

A külföldre hivatkozó attitűd főleg azoknál tipikus, akik egyébként tradicionálisabb-sztereotipabb szimbólumtárral és nemzetönképpel rendelkeznek. A külföld ítélete ugyanis gyakran visszazigazolja ezt a hagyományosabb nemzet-képet – mivel a külföldi sztereotípiák többnyire csak követik a belső nemzetképet, a külső megítélés mindig egy korábbi állapotot, konzervatívabb öszképét rögzít, s ezért eleve jobban harmonizál a hagyományosabb önszemlélettel –, másrészt a hagyományosabb felfogás többnyire tekintélyelvű is, s ilyenkor a külföld ítéletét egy nagyobb tekintély (megerősítő) véleményeként használja.

hangulatokat idéznek fel, s ezek a választásban-elutasításban is szerepet játszanak. (Az akácról például eszünkbe juthat – s számos interjúalany éppen azt hangsúlyozza, hogy eszébe is jut – az akác virágzása, illata, a méhek döngicsélése, a méz; a házsongárdi temetőről a ligetes domboldal bujkáló fényekkel, árnyékokkal – és a magyarság múltbeli emberi teljesítményeinek ujjal érinthető emlékeivel – teli hangulata, és így tovább: minél telítettebb valami személyes érzékleti-érzelmi képzetekkel, annál jobban „működhet” hazaszimbólumként is.

Meghatározó a tájkép. Amit napra nap vagy gyakran látunk (legyen az akác, tölgy vagy diófa, puli, komondor vagy tehén, a Parlament vagy templom tornya), akár valóságos környezetünk része, akár a képek, könyvek, a televízió képernyője mutatják vizuális környezetünk jellemző elemének, amikor a „magyarságra jellemzőt” kell választanunk, akkor gyakran éppen ezek a vizuális beidegződések vezetnek bennünket.

Az érzelmi asszociációk kialakulásában sok minden szerepet játszhat. A gólyától például ma már nem lehet elválasztani a gyermekáldás képzeit, a tárogatótól a levert kuruc szabadságharc siratásának és a dac ébrentartásának szerepét, a magyar nótától azt, ahogyan a közös vígasság hagyományok szabályozta alkalmain az öröm és bánat kifejezésévé vált, a futballtól azt, ahogy összetart egy-egy férfitársaságot: bármikor kapcsolódott is össze egy dolog valamilyen érzelmi képzetkörrel, attól fogva magába szívta ezeket az érzelmeket, s ha a válaszoló életében ezeknek az érzelmeknek jelentőségük van, akkor választásait is nagymértékben meghatározhatják. (Olykor éppen ilyen okokból nem választanak valamit; például egyik interjúalanyunk azért nem szavaz a szomorúfüzre, „mert az olyan szomorú, búbanatos...”, egy másik a pipacsra, mert az „szép ugyan, de mindenhová szétszóródó magjaival, hiszen végül is gyomnövény, nagyon megkeserítette a gazdák életét”).

Van, amikor az ilyen érzelmeket a dolog természetének valamilyen oldala magában

hordja. A fecske vagy a gólya, a fészükre visszatérő költöző madarak ezáltal lehetnek sokak szemében a hűség, a kötődés jelképeivé is. Ám nem felejtethetjük el azt sem, hogy ugyanaz a dolog különböző emberek számára különböző jelentéssel bírhat: van, aki éppen azért nem választja ezeket a költöző madarakat, mert „hűtlenül” elmennek minden évben, elhagyják az országot. (Akár így látja valaki, akár úgy, a közös elem, a „hűség” értéként kiemelése azonban a hazához fűződő érzelmek fontos alkotórésze lehet, s ezáltal annak, hogy e tulajdonság szerepel-e egy dolog képzetkörében, vagy sem, gyakran szerepe van abban, hogy az illető dolgot, jelenséget magyarság-szimbólumnak látja-e a válaszoló. Ha valaki például Sopront a jellemző magyar városok között említi, ezt szinte mindenki a hozzátapadt „hűséges város” epitheton ornamisszal indokolja).

Az érzelmek legfőbb meghatározója is a személyes élmény. Számos választás mögött konkrét személyes élmények mutathatók ki: járt-e az illető Ópusztaszeren vagy a házsongárdi temetőben, rokonszenvesnek vagy ellenszenvesnek találta-e egy másik nép képviselőjét, népdalt, magyar nótát vagy klasszikus zenét hallgatott-e többet a rádióban stb.: sokan, amikor választásaik okairól kérdezik őket, éppen ezekre a személyes élményekre hivatkoznak. (Mennyire hatott rá az a látvány, mennyire hatotta át a gyerekkorát ez vagy az a zenefajta, milyen kellemetlenek vagy éppen milyen rokonszenvesek voltak számára ennek vagy annak a népnek a tagjai.) A személyes élményeken keresztül válik fontossá, hogy például valaki a népdalt vagy a magyar nótát tartja-e fontosabbnak (melyiket „használja” inkább a személyes életében); s egy bizonyos műveltségi fokon túl ilyen személyes élményekként épülnek be a történelmi-irodalmi ismeretek is.

A tájkép befolyásoló szerepe kapcsán hangsúlyoztuk, hogy amivel gyakran találkozunk, az könnyen összekapcsolódhat az ismertség-otthonosság érzésével s ezen keresztül a hazához fűződő érzelmekkel. A magyarság-szimbólumok választásában is fontos meghatározó tehát a mennyiség, az

adott dolog előfordulási gyakorisága a magyar környezetben (vagy legalábbis a válszó környezetében). Amiből sok van vagy legalábbis sok volt Magyarországon (például a parasztház vagy a barokk templom), ezért kap jóval több szavazatot (ezért tartják többen a magyarságra jellemzőnek ezeket mondjuk a jóval ritkábban látható román vagy gót templomoknál). S gyakran éppen ez a mennyiségi tényező, az abban a környezetben tapasztalható gyakoriság indokolja azt is, amikor a helyi jellegzetességek az ott élők számára az egész magyarság jellemzőinek minősülnek.

Persze sokan óvatosabban élnek az ilyen általánosításokkal. Többen éppen azt emelik ki, hogy a gyakoriság önmagában nem tesz valamit a „magyarságra jellemzővé”. Ők azt hangsúlyozzák, hogy azok a sajátosságok, amelyek a nemzeti közösségnek csak egy részéhez kapcsolódnak, azért nem tekinthetők igazán magyarság-szimbólumoknak, mert hatásuk kiterjedése szűkebb a nemzet határainál (például *Jókai* és *Mikszáth* műveiről néhányan úgy nyilatkoznak, hogy ezek csak egy meghatározott korszak – a Monarchia – és egy meghatározott latinos műveltségű csoport világát idézik, s ezért kevésbé lehetnek az összmagyarság szimbolikus képviselői például *Arany János*nál, *Ady*nál vagy *Móricz*nál); másfelől viszont vannak olyan dolgok is, amelyeknek elterjedtsége a nemzetnél szélesebb körben jellemző, ezeket pedig emiatt nem lehet a magyarságra igazán jellemzőnek tekinteni. Ez utóbbi megfontolásból nem választják sokan a rózsát, a román, gót vagy szecessziós épületeket, a hangszerek között a hegedűt (mert legalább annyira kötődik például a klasszikus német zenéhez, mint a magyarhoz), a cimbalmot (mert a cigányzenekarok használják), a dudát (skót duda) vagy a furulyát (balkáni pásztornépek); a tulipánt (mert holland), a kukoricát (mert termelése az orosz-ukrán Hruscsov mániája volt és különben is amerikai növény), a tölgyfát (mert a németek szent fája), a nyírfát (mert szlávok), a telet (mert az az északi népekre jellemzőbb) stb. Egyénenként különböző, hogy ki tartja fontosnak, hogy a

„jellemzően magyaros” kijelölésénél a nemzet egészére és csak ennek a nemzetnek egészére jellemző vonásokat találjon, s ki az, aki megelégszik azzal, hogy ami gyakran előfordul, azt – a fenti megfontolásoktól függetlenül – már valamilyen mértékben jellemzőnek is tekintse.

A „gyakori előfordulás” nem csak a térben, hanem az időben is értendő. Ami (vagy amihez hasonló) az idők során többször is megjelent, azt egyesek hajlamosak jellemzőbbnek tekinteni más vonásoknál. (Az, hogy a „forradalmár”-t – illetve a forradalomhoz kapcsolódó eszményeket – válaszolóink több kérdésnél is a magyarságra jellemzőnek minősítik, részben abban gyökerezik – és jó néhány interjúalany éppen ezt is hozza fel magyarázatul –, hogy a forradalom a magyar történelem számos pontján és nagy jelentőséggel ismétlődő cselekvésforma, amelyek képzetköre egymásra rakódik, egymást erősíti.) A „pártoskodást”, a megszállók kíváncsiságának túlteljesítését, az álmodozó légvárépítést vagy a hintapolitikát a magyar politikai kultúra jellemzőiként megjelölők is gyakran arra hivatkoznak, hogy ezek a cselekvésmódok történelmünkben többször is visszatértek. (Itt is vannak azonban olyanok, akik arra hívják fel a figyelmet, hogy meg kell határozni, időben is körül kell határolni a jellemzőnek érzett dolgok érvényességi körét: legtöbbször a városi terekkel-térségekkel kapcsolatban mondják azt, hogy ezek nagy része konkrét történelmi eseményekhez, konkrét történelmi személyekhez kötődik, ennél fogva nem lenne helyes őket az egész magyarságra, a magyar történelem egészére jellemzőnek minősíteni.) Sok esetben a többszöri ismétlődésnél is erősebb hatású egy dolog nemzet-szimbólummá válása szempontjából a kontinuitás. Ennek az értéknek a fontosságát emeli ki, amikor például valaki a „mire büszke az ország teljesítményei közül?” kérdésre az 1000 éves fennmaradást hangsúlyozza, s a kontinuitás tehet magyarság-szimbólummá olyan dolgokat, mint a kuvasz-komondor, amelyek „1000 éve kísérik a magyar pásztorkat” vagy az ősi pannonhalmi apátságot, Buda várát.

Ahogy egyes témák hajlamossá tehetnek arra, hogy a külföldiek szemüvegén keresztül minősítsünk valamit a magyarságot jellemzőnek, úgy a válaszolók attitűdjei között is jelen van az a típus, amely a külföldi ismertség és elismertség mértéke szerint tekint valamit magyarosnak. (Sokaknál a bor, a búza, a Pusztá vagy *Bartók*, *Liszt* ebből a megfontolásból kerül kiválasztásra – például: „Bartók neve halálán az egész világ Magyarországra gondol” –, néha arra hivatkozva tartanak különösen jellemzőnek egy-egy dolgot, mert bekerült más népek szókincsébe is – a huszárméte és a huszár mint „foglalkozás” kapcsán utalnak a nemzetközivé vált „huszár” szóra vagy az ételeknél a „goulasch”-ra –, de jellemző ez az attitűd a „mire büszke a magyarság teljesítményei közül?” kérdésre adott különböző válaszok esetében is, amelyekkel kapcsolatban interjúalanyaink gyakran hozták fel indoklásul azt, hogy „mert a külföld is ezt méltányolja”, lett légyen szó a világban sikereket arató magyar tudósokról, a sportteljesítményekről vagy Magyarország politikai beilleszkedéséről). Ez a külföldre hivatkozó attitűd főleg azoknál tipikus, akik egyébként tradicionálisabb-sztereotipabb szimbólumtárral és nemzet-önképpel rendelkeznek. A külföld ítélete ugyanis gyakran visszaigazolja ezt a hagyományosabb nemzet-képet – mivel a külföldi sztereotípiák többnyire csak követik a belső nemzetképet, a külső megítélés mindig egy korábbi állapotot, konzervatívabb összképet rögzít, s ezért eleve jobban harmonizál a hagyományosabb önszemlélettel –, másrészt a hagyományosabb felfogás többnyire tekintélyelvű is, s ilyenkor a külföld ítéletét egy nagyobb tekintély (megerősítő) véleményeként használja.

A személyes élmények és a külföldiek ítélete mellett többen hivatkoznak az irodalom meghatározó szerepére és hatására a nemzethez kapcsolódó asszociációk kialakulásában. Mint vártuk is, sokan említik például a *Petőfi*- és *Arany*-versek szerepét abban, hogy a nyarat tekintik a legjellemzőbb évszaknak, az Alföldet a legjellemzőbb tájegységnek és a Tiszát a leg-

magyarabb folyónak. De irodalmi ihletésre hivatkozhattunk Eger választásakor, a hun rokonság számontartásában és más kérdéseknél is. Sokszor, amikor egy-egy szimbólumot kiválasztanak, indoklásul nyomban valamilyen versidézetet társítanak hozzá. (A nyárhoz például az „ég a napmelegtől a kopár szik sarjára”-t a Tiszához *Petőfi* versét vagy az Alföldhöz azt, hogy „mit nekem ti zordon Kárpátoknak fenyvesektől vadregényes tája... lenn az Alföld tengersík vidékin, ott vagyok honn...”). Az elmúlt néhány évben a múlt századi romantikus irodalom tekintélye még növekedett is (bár hozzá kell tenni, hogy ez elsősorban a költészetre vonatkozik, és nagy mértékben függ a nemzedékhez tartozástól is, mert a legfiatalabb generáció sokkal kevésbé olvassa például a múlt századi romantikus regényirodalom alkotásait, mint a korábbi nemzedékek). Az irodalmi jellegű hatások közé sorolhatjuk a népdalok, a népmesék, illetve a magyar nóták sugallatát, tematizáló befolyását is. (A puli, a diófa, a rózsa, a gyöngyvirág, a „teljes szegfű” és a tulipán, a gólya, a daru, a nefelejcs és az „akácós út” megannyi mese, népdal és nóta témája, és interjúalanyaink hivatkoznak is ezekre, amikor választásaik okait igyekeznek összegyűjteni.) S ha már a népköltészet szóba került: ugyanilyen hatású az ábrázoló népművészet is (utalhattunk a tulipános láda példájára, ahol is a „magyaros” tulipán a ládát, a magyar ládák ezen díszítőmintájának gyakorisága pedig a tulipánt teszi magyarság-szimbólummá – illetve erősíti ilyen szimbolikus szerepét.) De a népi díszítőművészet gyakori motívumaként hivatkoznak a tölgyfára, az almára, a rózsára, a pipacsra és a búzavirágra meg a fókusra is az e jelképeket választók, nem beszélve azokról a tárgyakról, amelyeket azért tartanak különösen jellemzőnek a magyarságra, mert népművészeti alkotások.

Az ábrázoló művészetek szimbólumterjesztő szerepe természetesen a hivatásos festészen keresztül is érvényesül. A múlt századi romantikus festészet ez irányú hatására már az alapvizsgálat kapcsán is utaltunk, de most interjúalanyaink is

megerősítették, hogy az ő magyarság-képükben is jelentősek voltak ezek a hatások. E romantikus képvilág elemeiként utalnak egyesek a subára, szürre, a gatyára, a karikás ostorra, a búbos kemencére, de szóba kerül ez a hatás a csárdás, a verbunkos, a csúrdöngölő vagy a legkülönfélébb népi hangszerek, egyes állatok, növények kapcsán is, sőt, maga a „pásztorkodásnak” mint a magyarságra egyik legjellemzőbbnek tartott foglalkozásnak a képzete is nagymértékben a múlt századi festészetből (és irodalomból) táplálkozik.

Ez a múlt századi romantikus képzetkör

alapozta meg részben az ország idegenforgalmát is, nem csodálható, hogy a turistáknak szánt kiadványok képvilága (és tartalmi kínálata) is nagy mértékben e képzetkör pilléreire nyugszik. Az más kérdés, hogy maguk e kiadványok, prospektusok is hatnak (s nem csak a külföldiekre, de magukra a magyarokra is). S így voltak olyan válaszolóink, akik arra a kérdésre, hogy igazából honnan is származnak azok az asszociációik, amelyek

alapján valamit magyarosabbnak ítélnék másnál, az idegenforgalom, a vendéglátás, a turizmus által terjesztett magyarságképre hivatkoztak. (Ez a képzetkör egyfajta stilizált falu- és tanyakép elemeiből építette fel a sajátos „magyar” világot, s ugyanezt a fajta magyarságképet erősítette az a stilizáció is, amely a néptánc és népdal színpadiasításában és a harmincas, majd az ötvenes évek egyes filmjeinek „népi” vagy inkább népies jellegében nyilvánult meg – sokan vannak, akik a „magyarság”-szimbólumokat ezeken a stilizációkon keresztül sajátították el, pon-

tosabban: magyarság-képüket ezek a stilizált szimbólumok alakították ki.)

Említettük, hogy azok között, akik saját élményeiket nevezik meg magyarság-képük elsődleges forrásaként, vannak, akik számára ezek az élmények tudások, ismeretek megszerzését jelentik. A magyarság-szimbólum-választások nagy része különböző ismereteken nyugszik, amelyek a szülőknek vagy egy-egy emlékezetes tanárnak, egy-egy élményt jelentő tudományos magyarázatnak köszönhetően valóban élményszerű mélységben rakódnak le a szerzett tudás többi mozaikdarabkája kö-

A személyes élmények és a külföldiek ítélete mellett többen hivatkoznak az irodalom meghatározó szerepére és hatására a nemzethez kapcsolódó asszociációk kialakulásában. Mint vártuk is, sokan említik például a Petőfi- és Arany-versek szerepét abban, hogy a nyarat tekintik a legjellemzőbb évszaknak, az Alföldet a legjellemzőbb tájegységnek és a Tiszát a legmagyarabb folyónak. De irodalmi ihletésre hivatkoztunk Eger választásakor, a hun rokonság számontartásában és más kérdéseknél is. Sokszor, amikor egy-egy szimbólumot kiválasztanak, indoklásul nyomban valamilyen versidézetet társítanak hozzá.

zé. Interjúalanyaink gyakran és szívesen hivatkoztak ilyen ismeretekre: ezek egyfajta beavatottság-érzést is adnak (én tudok valamit, amit nem mindenki), s ezen keresztül megerősítik a választást (mivel én ismerem a dolog összetevőit, másoknál jobban meg tudom határozni azt, hogy mi az igazán magyaros és mi nem az). Ezzel az attitűddel hivatkoznak sokan a dolgok eredetére (például a kukoricánál azok közül, akik nem választják, többen is

elmondják, hogy azért nem, mert bár eléggé régen meghonosodott, aki tanulta, tudja, hogy amerikai eredetű; a muskátlinál hangsúlyozzák, hogy aki egy kicsit ért az etimológiához, az a nevéből is érzékeli, hogy ez a virág német területről került hozzánk; egy interjúalany, aki elutasítja „a magyar közvetítő nép” tételt, arra hivatkozik, hogy „nem igazán közvetítő nép, mert Kelet felé zárt: az orosz irodalom is német közvetítéssel került hozzánk”. Persze nem csak az elutasításoknál hasznosulnak a többletismeretek. Aki például az említett elutasítókkal ellentétben jellemző magyar

hangszernek ítéli a hegedűt, az is ugyanúgy efféle tényismeretekre, többletismerekre hivatkozik, mint ellenlábas: ilyenkor például azt hangsúlyozzák, hogy a hegedű mégiscsak a magyar népzene vezető hangszere, és a játékmód határozottan megkülönbözteti nyugati használóitól, illetve a klasszikus zenében való felhasználásának módjától. Van, aki Debrecent azért választja, mert tudja, hogy „annak történetében testesül meg legjobban a magyar városfejlődési modell”. Más a csizmát azért tartja jellemzőnek, mert *Veres Péter* alakját idézi fel a számára. A harmadik azért voksol a kuvaszra-komondorra, mert tudja, hogy azok a honfoglalás óta jelen vannak a magyarok életében. A szőlőnél szóba kerül az ősi magyar szőlőkultúrák nagy részét elpusztító múlt századi filoxéra-járvány. Aki a „kevert eredetet” tartja a magyarságra jellemzőnek, ehhez szállítja a történelmi érveket is (már a honfoglalás előtt többféle népből tevődtek össze a magyar törzsek, a török megszállás alatt is folyt a keveredés, a tatárjárás és a török megszállás után jelentős nyugati betelepítések történtek stb.) .

A történelem különben is igen fontos orientációs pont a nemzeti szimbólumok kialakítása során, így a történelmi ismeretek gyakori hivatkozási alapok, s szinte minden választott szimbólum kapcsolatba kerül a jelenleg a magyar történelem meghatározó korszakainak tartott négy periódus (a kalandozások és az Árpádkor, az Anjou-Hunyadi fénykor, a szabadságharcban tetőző reformkor és a milleniumi „aranykor”) valamelyikével.

Néhány szimbólum erejét az adja, hogy képzetkörének történelmi megalapozását a jelenkor valamiképpen megerősíti. Ilyen például az Országház (amelynek látványa és múltja úgy hordozza magában a milleniumi „aranykor” jellegzetességeit, hogy eközben tele van a korábbi három meghatározó korszakra való utalással is, s ehhez a múlthoz társul hozzá az a tény, hogy jelenleg is ebben az épületben működik a Parlament, vagyis hatása az ország életére a múltban is, a jelenben is meghatározó). Nem ekkora jelentőséggel, de múlt és je-

len kettős megerősítése több szimbólum esetében is kimutatható. A népi szöttesek, festett tányérok is egyszerre a múlt emlékei és a mai lakások eleven, gyakran hétköznapi használati funkciókat is ellátó tárgyai. Az „erdélyi faépítészet” kategóriája egyrészt építészettörténeti műemlékeket idéz, másrészt azonban egy olyan, hagyományként örökített építési módot, amely többek között a másik kategória, a „szerves építészet” formájában is továbbél.

A történelem örökítette ismeretek és asszociációk az esetek nagy részében tudatosak, sok esetben viszont lekopik róluk a pontos tudás, és gyakran csak (rögzült) nyelvi kapcsolatok formájában épülnek be az újabb nemzedékek világképébe. Egyik interjúalanyunk például azt indokolván, hogy miért a búzát tartja a legjellemzőbben magyar növénynek, arra hivatkozik, hogy „a fülembe ivódott az ’acélos magyar búza’ kifejezés, amelyről egyébként nem is tudom pontosan, hogy mit jelent, de olyan sokszor hallottam, hogy ezt a szókapcsolatot magától értetődőnek tartom”. Így hivatkoznak mások „a magyar: lovas nemzet” tételre, vagy arra, hogy a „magyar nóta (a magyar tarka, a magyar vizsla stb.) természetesen jellemzően magyar, hiszen benne van a nevében is”.

A választásokat meghatározzák természetesen a válaszolók egyes szociológiai sajátosságai. Mások – és más magyarságkép jegyében – választják a nád-zsup-tetűjű parasztházat és mások a kúriát; mások a halászlét és paprikás csirkét s megint mások a gulyás-pörkölt-bableves együtttest; mások Móriczot, mint *Babitsot*; mások az atillát, vitézkötéses ruhát és mások a bőszárú gatyát. Az összefüggés korántsem egyszálú: sem azt nem lehet mondani, hogy a válaszolók szociális helyzetének tükrö, sem azt, hogy egyértelműen orientációjuk kifejeződése (vagyis nem feltétlenül aszerint oszlanak meg a válaszolók, hogy a paraszti származásúak paraszti, a polgárinemesi származásúak pedig nemesi vagy más jobb módra utaló jelképeket választanak; de a fordítottja sem törvénytörő, miszerint az „alulról jöttek” szemében vonzóbbak a „fentebb létre” utaló vagy a ne-

mesi szimbólumok, a városi rétegek pedig a falu, a parasztság életformája felé fordulnak). Mind a kétféle attitűddel találkozunk: sok, az egyén életét meghatározó tényező együtthatásának függvénye, hogy a két választási típus közül (saját csoport szimbólumainak választása – a „mások” életének jelképei közül választás) melyik érvényesül inkább az egyes kérdések megválaszolásakor. (Vagy egyik sem.)

Azt már az alapvizsgálat jelezte, hogy a falusi és a városi szimbólumok elválnak egymástól. Kétségtelen, hogy a magyarság-szimbólumok között a (hagyományos) faluhoz kötődő képzetek dominálnak. Olyan képzetek, amelyek a hagyományos falusi élet egyes mozzanatait idézik. (A disznótorhoz kapcsolódóan az ételek között a disznótoros, a kolbász, hurka választása; a szüretet idézően a szőlőé, a boré; az aratás képzetköréből a búza, a búzamezők képével együtt a pipacs, búzavirág, a tárgyak között a kasza, az aratási koszorú stb. kiemelése; s például a paprika választása is elválaszthatatlan a parikafüzérektől vöröslő falusi tornácok, konyhák képétől.) Ezeket az összefüggéseket feltételeztük már akkor is, amikor az alapvizsgálat adatait értelmeztük (sőt, már a válaszlehetőségek kiválasztásakor is), most az interjúkban azonban e feltételezés visszaigazolást nyert, többen beszéltek arról, hogy éppen ezek a falusi képek azok, amelyek alapján választanak. (Ebben semmi különös nincsen, hiszen paraszti ősei, családi kapcsolata, de legalábbis falusi élményei szinte minden magyar családnak vannak). A falu képzetkörébe tartozik a földműves és pásztor, a pulikutya, a kuvasz-komondor, a szarvasmarha, a gólya, a suba-guba, a szűr, a gatyá, a fejkendő, a paprika, hagyma, a búza, az akácfa, diófa, a különböző virágok, a csárdás, a csürdöngölő, a népdal és a magyar nóta, a nád-zsup-tetejű házak és az ámbitusos parasztkorok porták (de a kúriák is), a különböző paraszti tárgyak és hangszerek. Ugyanakkor a fővároshoz is több nemzet-jelkép kötődik (főleg a hatalmi centrumra utaló épületek): a Parlament, a Vár, a Halászbástya, a Mátyás-templom, a Bazilika, a Hősök tere, a Gelérthegy, a Nemzeti Múzeum, a kerepesi te-

mető. (Vidéki városaink közül csak egy-kettő – Eger, Székesfehérvár és néhány egyházi központ, Erdélyben még Kolozsvár – játszik jelentősebb szerepet a nemzeti öszskében.)

A paraszti jelképek olykor a polgáriakkal, városiakkal (lásd egyfelől a gatyá, másfelől a „nadrágos ember”), olykor a nemesiekkal állnak szemben, mint az épületek (parasztház versus kúria) vagy szintén egyes öltözékek (suba-guba, bőszárú gatyá, fejkendő versus atilla, Bocskai-sapka) esetében láthattuk; máskor a parasztival és nemesivel (mint egy hagyományosabb magyar társadalom képviselőivel) szegeznek szembe polgári jelképeket. (Ez jellemző például az írók választásakor, vagy így áll szemben a „csizmával” a „cipő”).

A szociológiai eredetnek és/vagy beágyazottságnak, rokonszenvenek különösen látványos jelentősége van a „mire büszke?” és a „magyarság általános jellemzői” kérdések esetében. A paraszti beágyazottságú válaszolóknál (a kemény paraszti önellátó életforma emlékeiből következően) a tipikus az „életképesség”, a szívósság kiemelése. A polgári szemléletet inkább a teljesítmények jelentőségének hangsúlyozása jellemzi. A nemesi jellegű magyarságkép pedig a „tradíció folytonosságát” helyezi értékrendje középpontjába. S hogy ki mire büszke elsősorban az ország eredményei közül, abban elsősorban éppen ez az orientációs különbség érhető tetten. De természetesen nem csak ez. Hasonló meghatározó szerepe lehet a valláshoz való viszonynak is. A hívők (felekezettük sajátosságai szerint is) természetesen inkább választanak egyházukhoz kötődő képzetek alapján (a foglalkozásoknál katolikus pap, illetve református lelkész, a kántor szerepét is ellátó tanító; a településeknél az egyházi központok és zarándokhelyek, az épületeknél is a templomok) – többen hangsúlyozzák is, hogy azért helyezik ezekre a hangsúlyt, mert hívő, az adott egyházhoz kötődő emberek.

Már az alapvizsgálatban kiderült az is, hogy a nemi hovatartozásnak is szerepe van a választásokban. A nők figyelme nagyobb mértékben irányul az otthon tárgyai és az

otthonteremtés egyéb feltételei (kispad, lóca, láda, Herendi-Zsolnay porcelán, ennivalók, gyümölcsfák, gyógyeszközök, lakásdíszítő virágok – és természetesen a női ruhadarabok) felé; az általuk választott magatartásformák, politikai megoldások is inkább a hagyományos (otthonteremtő) női stratégiáknak felelnek meg. A férfiaknál hangsúlyosabbak a harci elemek, a politikai szempontok (például a kokárda vagy az '56-ra utaló Corvin-köz), a kifejezetten férfi tárgyak (például a pipa) és általában is: a presztízsjelek iránti nagyobb érdeklődés.

Külső és belső

Korábban szó volt arról, hogy a magyarság-szimbólumok egy része elsősorban a nem-magyarokkal való viszonyban szerepel nemzet-jelképként, más része belső azonosulás kifejezője. Ugyanígy az egyes emberek választásaiban is megkülönböztethető a „külső” és „belső” típusú szimbólumok használata. A „külső” szimbólumok azok, amelyeket saját életükben nem használnak, de úgy gondolják, hogy ezeket mint azonosító jeleket a magyarság – mint egy ruhát vagy jelmezt – magán viseli; a „belső” szimbólumok valóban jelen vannak mindennapi életükben. Ebben az értelemben a mai magyarok számára a gatyá, a suba-guba, a szűr, a csizma, a pásztorsíp, a huszár – de jószerint már a pásztor is – külső szimbólum, a paprika, a bor vagy a kokárda belső (is). A „külső” képben a „paraszti-pusztai” és a „harcos magyarság” romantikus képe dominál (kard, karikás, fókó, Vár, Halászbástya, Eger csillagai, a huszárok), a „belsőben” az otthon, a munka, az eleven ünnepek, a vallásgyakorlás mindennapokban használt elemei (a templomoktól a kokárdán és a kaszán keresztül a Herendi-Zsolnay porcelánig és a paprikás csirkéig). E „belső” szimbólumok közül különösen sok kötődik a „házhoz”: a házőrző kutyák; a nád-zsup tető; a háztetőn eresz alatt fészkelő gólya, fecske; az ablakokat díszítő muskátli; a kispad, lóca, a kemence; a szobák dísz tárgyai; a ládák és az őket díszítő tulipán; a mindennapi ételek; de ide sorolhatjuk a parasztcsaládoknál há-

zilag készített citerát; a házakban zajló lakodalmakon táncolt csárdást; sőt, még az üvegestáncot is, amennyiben a lányok-aszszonyok egykori hétköznapi szokását idézi; s egyes írók népszerűségében is szerepet játszik, hogy olyan témákat írtak-verseltek meg, amelyek erősen hordozzák az otthon hangulatát (Petőfitől Aranyon, Móriczon át *Fekete Istvánig*). Persze hogy mi „külső” és mi „belső”, ebben állandó mozgás van: a vitézkötéses ruha – de majdnem a ló vagy a népdal is – egy időben oda jutott, hogy eltűnt a mindennapokból, az utóbbi évtizedekben azonban sokak életében újra szerepet kapnak, „belső”, a mindennapi életben is használt jelképekké elevenednek. A mindennapjaikban nem használt jelképeket sokan elutasítják: tudják, hogy ezeket magyarság-jelképeknek szokták tekinteni, de mivel számukra ezek csak „külső” jelképek, nem választják őket. (Van, aki például arra hivatkozik, hogy a magyar nótát, az operettet, a cigányzenét sokan magyarság-jelképeknek tekintik, ő azonban inkább Bartókot tekinti annak; más azt hangsúlyozza, hogy a sok nyelvre lefordított Petőfivel, Jókaiival, *Gárdonyival*, Móriczcal szemben ő a „modernebb” szerzőket – *József Attilát*, *Babitsot* – érzi inkább jellemzőnek a mai magyarságra.) Ugyanezen az alapon utasítják el sokan a mokány, barnahajú, bajszos magyar sztereotípiáját vagy ítélik a földművesnél jellemzőbbnek a matematikust. Hogy mi „külső” és „belső”, ennek megítélése maga is szubjektív – vannak például, akik a „csárdást” afféle kifelé szóló, mesterséges magyarság-szimbólumnak tekintik; ettől az állásponttól természetesen élesen elválík azoké, akik akár a lakodalmak, mulatságok alkalmából, akár a táncházak táncrendjének részeként természetes mindennapi életük részeként „használják” ezt a táncot. Az erdélyi kultúra jelképeit az erdélyiek természetesen „belső” jelképeként forgatják, az anyaországiak közül pedig elsősorban azok választják ezeket, akik számára az erdélyi kultúra „belső” maradt, akik nem a mesterséges politikai határokat, hanem a kultúra határait tekintik egy nemzet szimbolikus közegének.

Az egyéni választások meghatározói között végül a pillanatnyi, aktuális körülményeknek is szerepet kell tulajdonítanunk. Ha olyankor teszünk fel egy kérdést, amikor egy növény betakarítása folyik vagy egy ételnek „szezonja” van, szükségképpen nagyobb figyelem esik rá, s beléphet egészen egyedi körülmények hatása is. (Érdekes lenne például ellenőrizni, hogy a vizsgálatunk idején lejátszódott tiszai ciánszennyezésnek milyen hatása volt a halászlé választására.) De ebbe a körbe tarthatnak olyan kérdések is, mint amelyek a magyar történelemre vagy a politikai kultúrára vonatkoznak: aktuális politikai események befolyásolhatják azt, hogy valaki melyik (történelmi) modellt érzi elevenebbnek, az aktuális események szempontjából használatosnak. (Egyes interjúalanyaink el is mondják ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban, hogy most, mostani tapasztalataik alapján látják így vagy úgy a dolgokat.)

Az egyén választásait meghatározó tényezők sora talán még tovább is folytatható lenne: interjúalanyaink beszámolóí alapján mi most ezeket láttuk a legfontosabbaknak. Persze amikor több is jelen van ezek közül a meghatározók közül, ez erősítőleg hathat az adott szimbólumra. (Így emeli a paprikás ételek jelentőségét az, hogy maga a paprika is magyarság-jelkép – és vice versa –, *Mátyás király*ét a róla szóló népmesék; a vitézkötéses ruha egyszerre mozgósítja a huszárviset és a nemesi díszmagyar képét s a mindkettőhöz fűződő történelmi asszociációkat; Visegrád egyszerre veszi magába a Mátyás-korhoz és a Dunakanyarhoz, Székesfehérvár pedig a történelmi múltjához s mai ipari jelentőségéhez fűződő képzeteket; a ki-

egyezés-kor értékét emelik az abból a korból származó épületek, a korszak tudományos teljesítményeinek, művészeti alkotásainak ismerete; a ló választását a paraszti életben játszott szerepe éppúgy erősíti, mint a történelem lovas harcosainak emléke; a tárogatóét a hangja kiváltotta érzelmek és történelmi szerepének ismerete; Bartók, Kodály és az általuk gyűjtött-feldolgozott népdal; a táncok és a hozzájuk kapcsolódó hangszerek; a nád-zsupfedelű parasztház és a benne található tárgyak egymást erősítik; az örölt paprikával, a téli szalámmal és tokaji aszúval kapcsolatban egyrészt az a tény, hogy Magyaror-

Egy következő, „realista” magyarságkép számba veszi a negatívumokat is, de magyarságára büszke, azonosuló. Ez a típus gyakran választ ellentétes elemeket: a magyarság tulajdonságai között például egyszerre hangsúlyozza azt, hogy „önpusztító” és azt, hogy „ügyes, életrevaló”; hogy „forradalmár” és hogy „kompromisszumkötő”; a magyarságra jellemző korszakok közül választ sikerkorszakot is, meg kudarcot is; gyakran választja, tartja jellemzőnek a hazájának idegenben elismerést szerző tehetség elmentmondásos életút-modelljét.

szág mezőgazdasági ország, indokolja, hogy ilyen termékek minősüljenek a legjellemzőbbnek, ehhez azonban még hozzáépül az is, hogy ezeket a termékeket ajándékozni is szokták, meg külföldön is ezeket ismerik leginkább stb. Az interjúalanyok mindezekben az esetekben maguk is azt hangsúlyozzák, hogy azért választják éppen ezt vagy azt a válaszlehetőséget, mert abban több ha-

tóelem együtt van jelen.) Ilyen szempontból különösen alkalmasnak bizonyulnak azok a szimbólumok, amelyek sűrítetten tartalmazzák a (pozitív) asszociációkat – a „fénykorok” ezért is minősülnek „fénykoroknak”.

Választási stratégiák

Az egyéni választások során kirajzolódik néhány jellegzetes válaszolói stratégia. E stratégiák bizonyos válaszok együttesén alapulnak: hogy éppen melyek járnak együtt, ez változó, az alapvizsgálat ezért nem mutatta ki az ilyen jellegzetes válaszoló-típusokat, amelyek azonban az

interjúk során eléggé markánsan elkülönültek egymástól.

Az egyik tipikus válaszolói típus egyfajta „idilli” magyarságképet rajzol: a magyar falu idealizált és idillizált képét. A falusi élmények – amelyek meghatározó szerepéről fentebb írtunk: a disznótorok, aratás, szüret, az otthon – ebben a képben stilizált, megemelt formában, ünnepi pillanatokból összeállítva szerepelnek, s hozzájuk kapcsolódik a „tehetséges”, „vendégszerető” és „szorgalmas” nép képzele. Az irodalomból ehhez a képhez társul a „Családi kör” Arany Jánosa, az „Anyám tyúkjá”, a „Füstbe ment terv” vagy „A négyökrös szekér” Petőfije, a „Hét krajcár” Móricza; *Móra*, Gárdonyi, Fekete István faluképe. Eleven és erős még a múlt században megalapozott „romantikus” nemzetkép is, amely elsősorban a pásztorélet és a lovas harcos elemeiből építkezik (egyfelől a pusztá, a ló, a magyar rideg marhatartás, a suba-guba, cifraszúr, a bőszárú gatyás csikós, a gulyás, a karikásostor, a fokos, másfelől a huszár, a kardos, atillás, lovas vitéz, a hun-szittyá ősök, a palotás, a verbunkos és a hajdútánc, a tárogató, a forradalmár költő, a büszke tartású férfi, a tüzről pattant menyecske, a honfoglalás és Árpádkor, 1848 pillérein nyugszik). A prospektusok, a turistaipar magyarságképe nagyrészt ezen a két modellen alapszik (és ezeket erősíti, táplálja), kiegészítve a „Magyarország kulturális nagyhatalom” és a fürdő-ország polgáriasabb képzeletével. Egy következő, „realista” magyarságkép számba veszi a negatívumokat is, de magyarságára büszke, azonosuló. Ez a típus gyakran választ ellentétes elemeket: a magyarság tulajdonságai között például egyszerre hangsúlyozza azt, hogy „önpusztító” és azt, hogy „ügyes, életrevaló”; hogy „forradalmár” és hogy „kompromisszumkötő”; a magyarságra jellemző korszakok közül választ sikerkorszakot is, meg kudarcosat is; gyakran választja, tartja jellemzőnek a hazájának idegenben elismerést szerző tehetség ellentmondásos életútmodelljét stb. Van egy kifejezetten „keserű” magyarságkép is: a „mi mindig rossz helyre csatlakozunk”, a jellemzőnek a

„tragikus sorsú, meghasonlott nagy formátumú személyiséget”, a mohácsi csatavesztést, a pártoskodást – legjobb esetben a passzív rezisztenciát – tartó, csalódott, de érzelmileg szintén elkötelezett magyarságkép. S találkozunk – a mi mintánkban főleg a jelenleg harmincas éveiben járó korosztály tagjai között – egy „kivülálló-nak” nevezhető magyarságképpel is (többnyire ez sem jelent valóságos kivülállást, csak erős szkepszist a bevett magyarságklisékkel szemben: alapvetően az jellemzi, hogy mit utasít el a hagyományos magyarság-képből – például a suba-gubás, gatyás paraszti Magyarországot, a Pusztá-asszociációkat, a turulmadaras, hun rokonságos romantikát, a magyar nótát, a cigányzenekart, a mokány bajszos fizimiskát, egyáltalán azt, hogy külső jegyek jellemezhetik a népet – de az nem derül ki, hogy ezek helyett milyen jellemzőket tudna állítani).

Jellegzetes választási stratégia az a pragmatikus alapállás, amely elsősorban nem olyan érzelmekkel és pozitívan vagy negatívan kezelt ideologikus asszociációkkal áthatott elemekből építkezik, mint az eddig soroltak, hanem azon az alapon választ, tart valamit a magyarságot (méltóképpen) jellemzőnek, hogy mennyire vált be. Az ilyen típusú válaszolók például a nád-zsupfedelű ház választását azzal indokolják, hogy az „jó hőszigetelő, jól bevált eljárás”; az akácét azzal, hogy az „sokféleképpen hasznosítható – mézet ad, megköti a homokot, alkalmas megmunkálásra, tűzifa –” a csizmát, hogy az hóban-sárban, munkában-táncban egyaránt alkalmas viselet stb., de a citeránál is ők azok, akik azt hangsúlyozzák, hogy azt el lehetett készíteni egy egyszerű paraszti háztartásban is, a csárdással kapcsolatban, hogy azt mindenki táncolta-táncolhatta. E szemléletben nagy szerepe van az elterjedtségnek (hiszen az is egyfajta beválás-mutató), illetve a (szintén visszaigazoló) tradíciónak. Többen hivatkoznak arra, hogy ezt vagy azt a dolgot (legyen szó a hársfateáról, az akác-mézzről, a tölgyfahordóról, az aratási koszorúról vagy az almáriumról, búbos kemencéről) gyerekkorukból ismerik, de már a nagyszüleik is használták, nekik is meg-

felelt – ez tehát jellemző lehet a magyarságra. A „földművest” mint foglakozást is sokan azért tartják jellemzőnek, mert a legtöbb családban éppen a paraszti tudás volt a nemzedékről-nemzedékre átadott, örökített tudásanyag. (A hagyományhoz való viszony jegyében ítélnék meg másokat is: *Erkel* és *Bartók* például azért kap tőlük szavazatokat, azért tartják őket is a magyarság méltó képviselőinek, mert építettek a hagyományra: egyikük a történelemre, a másik a népdalra.) Ez a pragmatikus szemlélet örül annak, ha a „beváltás-got” a külföld is visszaigazolja: e válaszolói típus képviselői gyakran és büszkén hivatkoznak olyan értékekre, illetve Magyarországon olyan adottságaira, amelyek másutt nem találhatók. (A tokajival vagy a búzával, de még a tölgyfával kapcsolatban is így hangsúlyozzák, hogy a magyar éghajlat és a talaj sajátosságainak köszönhetően olyan tulajdonságokkal bírnak, amelyek másutt nem jellemzők – s hogy például Franciaországba ezért Magyarországról vitetnek tölgyfát a hordók készítéséhez. A legújabb ilyen hivatkozás a büszkeség a kergemarhakórral szemben ellenálló magyar szürke szarvasmarhára. De nem csak a paraszti élet elemei kerülhetnek be ebbe a látókörbe: többen emlegetik a budai Várat, amelynek nagyszerűségét – a Világörökség részévé nyilvánítván –, lám, a külföld is elismerte.)

Mivel e pragmatikus szemlélet alapja a paraszti kultúra önellátóképessége, e válaszoló-típus gyakran hivatkozik az igénytelenségre, egyszerűsége: hogy valami azért jellegzetesen magyar, mert éppen igénytelensége, egyszerűsége folytán tűrő- és életképes. (Ezt szóba hozzák az akácról, a pipacsról, a muskátliról, a pulikutyáról, a nád-zsup-tetejű házról vagy a magyar embertípusról szólván is.) Ebben az ítélethozatali típusban nagy szerepe van a nemzeti tulajdonságok között a szorgalomnak.

A pragmatikus szemléletnek a magyar élet külföld által elismert mozzanataira való büszkeségével érintkezik, de más alapattitűdű interjúalanyaink választásait is meghatározza a specialitások keresése. Szó volt arról, hogy sokan azért tartanak

valamit jellemzően magyarnak, mert másutt nem található. Az előző pontokban több ilyen példát említettünk, de a Pick-szalámitól kezdve a halászléig, gulyásig, túrós csuszaig, rétesig, az atillától és a huszárméntétől a pásztorgatyáig, a pulitól, kuvasztól-komondortól, rackajuhtól a Béres-cseppekig, a magyar népzene-től az erdélyi faépítészetig, a Nyugaton már eltűnt pipacsos, vadvirágos rétektől, mezőktől a magyar költészetig vagy a táncházig sok mindennel kapcsolatban elhangzik, hogy „mert ez páratlan, egyedülálló, mert ilyen nincs másutt a világon”.

Hasonló ehhez a választás az eredet alapján: többen elsősorban aszerint választanak, hogy az illető dolgot magyar eredetűnek vagy legalábbis régóta meghonosodottnak, meggyökerezettnek lehet-e tekinteni.

A válaszadói stratégiák csoportosíthatók abból a szempontból is, hogy mennyire türelmesek, toleránsak más felfogásokkal szemben. Ahol például két választípus egyúttal két, egymástól elváló ízlésszféra utal – például népdal versus magyar nótá – ott a toleráns stratégia elfogadja a másik álláspontot (mások álláspontját) is (például: hangoztatva, hogy ő a népdalt szereti, hozzáteszi, hogy viszont mivel sokan kedvelik a magyar nótát is, azt is a magyarság jellemző zenéi közé kell sorolni). Vannak ugyanakkor olyanok is, akik saját szemléletüket tartva az egyetlen helyes viszonyulásmódnak, azt azonosítják a „jellemzően magyar”-ral, s élesen elutasítják az attól eltérő ítéleteket. (Például az általuk kedvelt írókat „tipikus magyar íróknak” nyilvánítják, a nem kedveltekről pedig különböző érvekkel próbálják bizonyítani, hogy miért nem azok.) A toleráns típus az átlagnál gyakrabban sorolja Magyarországot a „Duna-völgyi népek” sorsközösségébe, illetve Közép-Kelet-Európához (esetleg az Osztrák-Magyar Monarchiába); általában azt hangoztatja, hogy nincs ellenszenves nép; a magyarság tulajdonságai között pedig a vendégszeretetet, a kompromisszumkötő képességet és a befogadó-asszimiláló természetet hangsúlyozza; a kiegyezés, a Millennium korát mint különböző etnikumok befogadásának, asszimilálásának idő-

szakát pozitívnak ítéli; s ha egyes népeket rokonszenvesebbnek is ítél másoknál, a kevésbé rokonszenvesekkel kapcsolatban is szóba hozza azok egyes pozitív tulajdonságait.

Gyakori válaszolói típus, amelynél két különböző modell elemei keverednek. Például úgy, hogy a falu világához kötődő gyerekkorra ráakódtak egy urbanizáltabb, fogyasztói életforma képzetei, s a magyarság-szimbólumot ezek együtteséből vagy keverékből állítják össze. Jellemző e típusnál a pipacs, búzavirág, a paprika, hagyma választása (ezekben a szimbólumokban ugyanis, mint az alapvizsgálat ki-mutatta, egy urbanizáltabb, fogyasztói szemléletű életszféra értékítélete fejeződik ki, amennyiben a rózsával, szegfűvel, tulipánnal és a búzával, kukoricával szemben választanak – de ugyanakkor az említett virágok és haszonnövények a paraszti életnek is részei, így választásuk mindkét paradigmában elfogadható). És van, amikor egymás mellé választják a két életszféra elemeit: a magyarság jellemző foglalkozásai között felsorolva például a földművest, a pásztor és a matematikust; a magyar nótá mellett Bartókot; a nád-zsupfedeles parasztház mellett a román és gótikus templomot; a suba-guba mellett a hímzett inget és a Bocskai-sapkát; a tokaji aszú mellett a Herendi-Zsolnay porcelánt; a kedvenc ételek, italok között a gyerekkor ételeimlékei (például a disznótoros, a szüreti bor) mellett mondjuk az olasz konyha divatos ételeit vagy az ABC-k polcait megtöltő rostos üdítőket.

Ennél a fenti típusnál a kettősség nem feltétlenül tudatos: életük egymásra rakódott rétegeit tükrözi. Van azonban egy olyan válaszolási stratégia is, amely tudatosan tesz egymás mellé különböző szempontok alapján választott jelképeket: tudja, hogy a magyar népesség megoszlik az egyes szimbólumok választása szerint, így amikor „jellemzően magyar” dolgokat kell kiválasztania, úgy véli, hogy csak a különböző válaszlehetőségek együttese fogja a „jellemzően magyart” reprezentálni, csak a különböző típusok együtt-ementése fedheti le azt, amit az adott kérdéskör területén a „magyar” jelent.

Ez az „együttesség” nem csak különböző típusok választását, de többnyire különböző szempontok alkalmazását is jelenti. Például az ételeknél van, aki elsőnek a halászlét nevezi meg, mert ő azt szereti legjobban; aztán a gulyást, mert a világban azt tartják a legjellegzetesebb magyar ételnek; és végül a rétest, mert az magyar specialitás. Mások a „külső” és a „belső” jelképeket kapcsolják így össze, megemlítve például a népdalt, „mert az a miénk” és a magyar nótát, a cigányzenét, „mert Nyugaton ezt ismerik”; a búzát, „mert az élethez a kenyér a legfontosabb” és a paprikát, „mert a magyar örölt paprika ott van minden nyugati szupermarketben is”. Vagy az írók felsorolásakor: van, aki megemlíti egyrészt Adyt vagy József Attilát, „mert a modern Magyarországot szimbolizálja”; másrészt Arany Jánost, „mert a klasszikus magyar kultúra képviselője, és a magyar nyelv legnagyobb mestere”; és végül Petőfit vagy Móriczot, „mert témái, figurái nagyon tipikusan magyarok”. (Általában is: az íróknál vagy a téma, vagy a habitus, vagy a stílus alapján – vagy éppen mindezek együttes figyelembevételével tartják a kiválasztott írókat-költőket „a magyarságra legjellemzőbbnek.”)

Az ilyen szintetikus válaszolási stratégia arra is alkalmas, hogy a választások során létrejövő egyoldalúságokat korrigálja. Többen – ez is egy válaszolói stratégia-típus – egymással ellentétes válaszlehetőséget jelölnek meg, úgy érzik, mindegyik csak ellentétével együtt képviseli a magyarság valamely jellemző tulajdonságát. Így jelölik meg sokan, mint már említettük, a „pusztuló-önpusztító néppel” együtt az „ügyes, életrevaló népet”; a „forradalmár nép” mellett a „kompromisszumkötő népet” (konkrét példákat is említenek, például 1948-at és a kiegyezést, vagy azt, hogy: „ha pontosan akarjuk jellemezni magunkat, akkor látnunk kell, hogy 1956 októberében és 1957 májusában ugyanaz a magyar nép volt az utcán”).

S végül a válaszolói típusok között vissza kell utalnunk arra a – több eddig említett válaszolói stratégiával érintkező – külföldre figyelő típusra is, aki elsősorban

azon az alapon tekint valamit magyarosnak, hogy mások, a nem-magyarok mit tekintenek annak. (Az eddig említettekkel ellentétben ennek a válaszolói csoportnak az a sajátossága, hogy míg a többiek más szempontok mellett vették figyelembe a külföld véleményét, ők elsődlegesen eszerint ítélnék.)

Ha a válaszadás meghatározóiról és a válaszadói stratégiákról beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy egy ország lakóinak nemzeti önképe nem statikusan állandó: a változások legalább annyira jellemzik, mint az évtizedeken-évszázadokon át nagyjából változatlanul fennmaradó mozzanatok (amilyenekre például a „romantikus” modell kapcsán

utaltunk). Már az egyéni döntések meghatározói között szó esett arról, hogy vannak, akik hagyományosabb szimbolikában gondolkoznak, s vannak, akik egy attól eltérő, korszerűbb magyarságképet igyekeznek kialakítani. Lényegesnek kell tartanunk tehát az eredmények értelmezésekor annak meghatározását is, hogy a „hagyományos” és „korszerű” felfogás

elsősorban mely pontokon tér el egymástól; hol vannak elsősorban változások; mert az egyének választásait az is nagy mértékben befolyásolni fogja, hogy ezeket a változásokat ki mennyire tartja lényegesnek.

Az egyik jellegzetes véleménykülönbség lényege, hogy többen azt hangsúlyozzák: a magyarság nomád korszaka régesrég lezárult, jellemzőnek tehát nem a pásztorkodás honfoglaláskori jelképeit kell(ene) tekinteni, hanem a modern Magyarország sajátosságait. Néhányan radikálisan „modern” jelképeket keresnek, de tipikusnak inkább az olyan magyarság-szimbólumok sorolása mondható, amelyekhez a tradíció élő, tovább élő (tehát

nem pusztán „muzeális”) oldalának elemei is hozzátartoznak. A bőszerű gatyá, a cifraszűr vagy a karikásostor lassan végképp muzeális lesz, de a lakodalmak zene-tánc-étel-ital-világa, a húsvéti locsolás vagy a csíksomlyói zarándoklat fennmarad: az ezekhez kötődő s az ezekhez hasonló szimbólumok tehát – legalábbis a többség szemében – nem minősülnek „halott” magyarság-jelképeknek.

Akik a változást hangsúlyozzák, elhatárolódásukat mindenestre elsősorban azzal a romantikus magyarságképpel szemben fogalmazzák meg, amelynek pilléreit a nomád pásztorkodás, a „puszta” és a pusztai lovasból kinővekvő lovas magyar harcos alkotják. A másik, amivel szembehelyez-

Tudatosan tesz egymás mellé különböző szempontok alapján választott jelképeket: tudja, hogy a magyar népesség megoszlik az egyes szimbólumok választása szerint, így amikor „jellemzően magyar” dolgokat kell kiválasztania, úgy véli, hogy csak a különböző válaszlehetőségek együttese fogja a „jellemzően magyart” reprezentálni, csak a különböző típusok együtt-emléke fedheti le azt, amit az adott kérdéskör területén a „magyar” jelent.

kednek, az a turisztikai magyarságkép, amely – mint szó volt róla – részben erre a romantikus modellre épít, részben leegyszerűsítővel stilizálva-idillizálva „tálatja” s változtatja olcsó áruvá a zömében paraszti múlt egyéb elemeit is. Ezzel a „paprikásch” turisztikai magyarságképpel szemben is azt vetik fel, hogy amennyiben egyálta-

lán valóságon alapszik, az nem mai valóság, s az idegenforgalomnak sem ártana, ha a propaganda egy korszerűbb országimázs jegyében hívogatná a látogatókat.

Minden kutatás azt mutatja, hogy egy kultúra legtovább életben maradó mozzanatai az ételek és a zenék-táncok. Ugyanakkor – éppen elevenségük folytán is – éppen az ételekről mondható el talán leginkább, hogy kínálatuk állandóan változik. Miközben megmarad a nemzeti konyha karaktere, jelentős átalakulásokon is keresztül megy: a „kedvenc ételek” választéka – mint az alapvizsgálatban is láthattuk, s most interjúalanyaink is beszéltek erről – a könnyebb ételek felé mozdul el, s a hagyományos magyar konyha sokat magába

emel az olasz és keleti konyháknak az utóbbi időben látványosan terjedő sajátosságai közül is.

Az ipari fejlődés sok korábbi nemzeti jelképet tett muzeálissá. Az a tény, hogy az ország gyengén fejlett mezőgazdasági országból ipari-agrár országgá változott, életformákat és életforma-elemeket törölt el, s nemcsak a nomád ősidőket távolította a múltba, hanem eltüntetett vagy legalábbis marginális jelentőségűvé fokozott le olyan szimbolikus tárgyakat, mint a kasza, a guzsaly vagy az eke. A gépesítés átalakította a búzafajtákat, megváltoztatta a búzátáblák hagyományos képét; a modern hadviselés feleslegessé tette a huszárságot; a korszerű életformaigények a nádzsupfedelű és az ámbitusos parasztházakat a parasztság természetes életteréből, nagy tömegek jellemző hajlékából értelmiségiek nosztalgia-lakaivá változtatták – interjúalanyaink a magyarságra jellemző lehetséges szimbólumokat keresve számos ilyen változást tesznek szóvá, s többen merlegelik, hogy a változott körülmények között magyarság-szimbólumoknak tekinthetők-e még azok a dolgok, amelyekről egy-két emberöltővel korábban ezt mindenki természetesnek tartotta.

A változások nemcsak a legősibb elemeket érintik, hanem a viszonylag újabbakat is. Ipari márkák esetében említik meg többen is, hogy olyan márkák, amelyek egy-két évtizeddel ezelőtt jellemzően magyarnak voltak nevezhetőek, s a világban akként is ismerték őket, ma már kikerülnek ebből a körből, mert külföldi tulajdonba vételük, a világgazdaság multinacionalizálódása következtében magyar jellegük lényegében megszűnt.

Az interjúk összességükben végül is a magyarságkép olyan állapotáról tanúskodnak, amelyben a változások némi elbizonytalanodást okoznak: bár sokan vetik fel, hogy a hagyományos jelképrendszerhez képest el kellene mozdulni, de egy attól lényegesen különböző, újabb magyarságkép még nem alakult ki (vagy legalábbis nem alkot valamiféle koherens rendszert); a korábbiakkal kapcsolatban pedig nem mindenkinek világos, hogy mi az, ami a szim-

bólumok közül változatlanul (és életképesen) továbbvihető, és mi nem. Így – ha egy „korszerűbb” magyarságkép elemei kialakulóban vannak is – a legkonzisztensebb magyarságképpel azok a konzervatívok rendelkeznek, akik alapállásuknak megfelelően nem a változásokra, hanem a hagyományos pillérekre alapozva választanak.

Összegzés

Az emberek több szempontból is két elmentéses stratégia szerint választanak „tipikus” jelképeket. Vagy abból indulnak ki, hogy egy magyar jelkép mennyire elterjedt a világban (a bor, a búza vagy Bartók azért jellemző a magyarságra, mert világhíres); vagy abból, hogy mi az, ami másutt nincsen. Ez a kettő nem feltétlenül zárja ki egymást (ha bor van is másutt, de tokaji nincs, ha van is búza, de nem ugyanilyen stb., Balaton vagy Béres-csepp pedig nincs másutt, de „mindenütt” ismerik). A különbség a kiinduló attitűdben van; mi a meghatározó kritérium: az ismertség, elterjedtség, vagy az unikalitás. (Az első attitűd szélsősége, amikor a magyar jelenségekből csak azt hajlandók értékelni, amit a külföld is elismer; a másodiké pedig a bezárkózás, amelynek szemében gyanússá válik mindannak a magyarsága, ami nem csak Magyarországon található – például Bartók Amerikában.)

Ugyanígy: vagy abból indulnak ki, hogy csak egyféle igazság – s így egyféle magyarság-szimbolika – lehetséges, vagy csak azt fogadják el objektív igazságnak, amely a többféle álláspont együtteséből jön létre.

Vagy elfogadják a másoktól készen kapott, örökített jelképeket, vagy maguk akarják meghatározni azokat.

Vagy a hagyomány vezeti őket, vagy a változott valósághoz akarnak igazodni.

Vagy elsődlegesen pragmatikus értéke, vagy elsődlegesen ideologikus vonzatai szerint emelnek ki egy-egy válaszlehetőséget a többi közül.

És így tovább: pólusok még több szempontból felrajzolhatók, a lényeg az, hogy a nemzet egészének magyarságképe (is)

egymással szembenálló álláspontok, szemléletek feszültségében jön létre, s mindig jelen vannak azok a nézőpontok is, amelyek a pólusok összehétközésére, szintézisére törekcszenek.

A választások jellegét mindig a válaszoló alapértékei határozzák meg (ezek pedig a válaszoló származása, neveltetése, szociológiai sajátosságai, személyisége függvényében alakulnak). Az alapérték (ezt látuk például az „igénytelenség, egyszerűség” értéke esetében) meghatározza, hogy a legjellemzőbb dolgok kiválasztása során az egyén mely változókat fogja előnyben részesíteni (az „egyszerűség” hangsúlyozója így választotta például a pipacsot, az akácot, a pulit stb.; a „szorgalomé” a földművest vagy a fészket „szorgalmasan” építő fecskét), választása viszont megerősíti az alapértéket, és így a jelkép-választás általános világkép-megerősítő, értékrend-stabilizáló szerepet is betölthet.

A szimbolika szempontjából a világkép lassabban változik, mint az értékrend. Míg a magyarság-képet meghatározó szimbólumrendszerben mindmáig a hajdani paraszti Magyarország jelképei uralkodnak, az ehhez való viszony, az értékelés elmozdul: ahol arról beszéltünk, hogy az eredmények egy polgáriasabb, urbanizáltabb szemléletet tükröznek, ez elsősorban az értékrendszer változását jelentette. (Amikor például valaki a rózsával, tulipánnal szemben a pipacsot, búzavirágot választotta, ezek ugyanúgy a falu képéből vett szimbólumok, mint a rózsa vagy a tulipán, de – mint korábban szó volt erről – egy városiasabb szemlélet, értékrend választottjai. Ugyanúgy mást jelent, ha valaki mondjuk a nád-zsupfedelű parasztházat vagy az atillát ideológikus – és egyéni – választásként helyezi előtérbe, mint az a néhány évtizeddel korábbi állapot, amikor azért választották volna, mert azt tekintették a többségre jellemzőnek. Az adott jelkép mint világképelem ugyanaz, a hozzá való viszony nem.)

Mivel (az egyes alapértékek által összefogottan) egyes jelképek egymással „blokkot” alkotnak (ahogy például a népdal, a széki-mezősegi táncok, a népi hangszerek, stb.), s egy elemük választása

mintegy „hívójelként” szolgál, ezért a szimbolika alakulásában mindig meghatározhatók az adott válaszolóra (vagy válaszolói típusra) jellemző, világképe szempontjából különös jelentőségű kulcselemek. Ezek kinél-kinél mások (kinél a népdal, kinél a magyar nóta, kinél a búzavirág, kinél a tulipán stb.), de ha ismerjük választásait, akkor azok eköré a kulcselem köré többé-kevésbé logikusan elrendezhetők, azzal kapcsolatba állíthatók.

Mindez azon alapszik, hogy kisgyermekkortól kialakul a személyeket, dolgokat és fogalmakat övező azon verbális, vizuális és egyéb asszociációknak a köre, amelyeket mindenki ugyanúgy megtanul, mint a szavak elsődleges jelentését, s így kisgyermekkortól természetesen használjuk a személyekre, dolgokra és fogalmakra vonatkozó szimbolikus jelentéseket is (amelyek éppen ezekből az asszociációkból épülnek fel). Az egyes szimbolikus jelentések pedig érintkezési pontjaik mentén egymáshoz kapcsolódnak, rendszerré állnak össze. Így épül fel a nemzeti önképet meghatározó szimbolika is: mindabból az elsődleges jelenségeket övező verbális és érzékleti elemből, amelyeket részben környezetünk társít az egyes jelenségekhez, részben személyes sorsunk alakulása, személyiségünk sajátosságai szerint mi magunk kapcsolunk hozzájuk. Mivel itt egyfajta nyelv tanulásáról van szó, természetesen erre is érvényes a „kidolgozott kód – korlátozott kód” problémája: vannak, akik egy olyan „nyelvet” sajátítanak el, amelyben az egyes jelenségeket igen kidolgozott szimbolikus jelentéskör veszi körül, mások viszont nem tanulják meg ezeket a szimbolikus jelentéseket, s ezzel ugyanolyan hátrányba kerülnek, mint az elsődleges jelentések tökéletlen ismerete által. A szimbólumhasználat átalakulóban van, s ha ma bizonyos sajátosságairól beszámolhattunk is, lehet, hogy tíz-húsz év múlva nemcsak hogy más szimbólumok bizonyulhatnak jellemzőbbnek, mint amiket most leírtunk, de az is lehet, hogy a jövőben másfélék lesznek a szimbólumválasztást meghatározó mechanizmusok is. A változások miatt érdemes az eredménye-

ket újra meg újra kontrollálni, s időről időre újabb s újabb vizsgálatokkal kutatni, hogy abban a pillanatban, azok között a körülmények között milyen szimboliká-

val, hogyan határozza meg önarcképét a nemzeti közösség.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor

Ötödik és hatodik osztályosok anyanyelvi szövegértési mutatói

Az életkornak megfelelő szövegértés fontos feltétele a zavartalan kognitív és iskolai fejlődésnek. Dolgozatomban 71 ötödikes és 57 hatodikos általános iskolás szövegértési eredményeit hasonlítom össze a GMP 12 elnevezésű standardizált szövegértési alteszt segítségével, mely a gyermekek teljes beszédpercepció folyamatának működésére enged következtetni. Célom annak vizsgálata, hogy kimutatható-e összefüggés az életkor és a szövegértési képesség között.

A két korcsoport között látványos mennyiségi és minőségi ugrás tapasztalható. Az átlageredményeket tekintve mindkét csoport megfelelt ugyan az életkori sztenderdnek, különbségük mégis figyelemre méltó; ugyanígy az átlag alatt teljesítők, illetve a 100 százalékot elérők fordított aránya is. További mennyiségi mutatók tárgyalása után (szórás életkoronként, válaszok száma, helyes válaszok száma stb.) az életkoronkénti minőségi eltérések elemzése zárja a tanulmányt (nemi különbségek a válaszadásban; válaszok csoportosítása a kérdések típusai szerint – ok-okozati viszonyok, összefüggések, részinformációk –, sikeres tanulságlevonás stb.). A téves válaszok minőségi kategorizálásának (a tévedések a részletek vagy az összefüggések felismerését érintik-e) fontos oktatás-módszertani, illetve gyógypedagógiai vonatkozásai lehetnek.

A dekódolás feltételei

A mindennapi verbális érintkezés és megismerő tevékenység hátterében szoros kapcsolatban álló, egymásra épülő, egymásra visszaható folyamatok működnek, melyeket a pszicholingvisztika átfogóan beszédpercepció kifejezéssel jelöl. E komplex folyamatsorozat nélkülözhetetlen

asszociációs végállomása a beszédmegértés legfelsőbb szintje, a szövegértés – a tanulás alapköve.

A megértéssel foglalkozó kutatások igyekeznek meghatározni azokat a tényezőket, amelyek szükségesek a folyamat eredményes működéséhez. A Gósy által több tanulmányban is ismertetett, hierarchikus építkezésű, interaktív beszédmegértési modell a teljes folyamatot reprezentálja és csaknem minden percepció működéssel kapcsolatos kérdésre megoldást kínál. Hangzó beszéd esetén a beszédfeldolgozás hallási elemzéssel kezdődik (ugyanaz olvasásértésnél optikai-vizuális észlelést jelent), melyet egy felismerési, elképzelési terv követ a beszédészlelés és beszédmegértés egymásra épülő szintjein. Egy adott üzenet feldolgozása egyszerre három síkon is folyhat: az észlelés (akusztikai/optikai, fonetikai, fonológiai szintek), a beszédmegértés (szintaktikai és szemantikai elemzések) és az asszociációk vagy értelmezés szintjén.

Dolgozatomban két magyar általános iskolai korcsoport szövegértési képességét vizsgálom, tehát a beszédpercepciónak azt a szintjét, melynek sikerét a teljes beszédmegértési folyamat ép működése biztosítja. A szöveg dekódolásának elengedhetetlen feltétele a legfelső értési